

I kärlekens spår

FATABUREN 2012

I kärlekens spår

I kärlekens spår

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2012

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Fataburen 2012
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Comactiva Translations AB
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Hans Malmberg, Nordiska museet. Bilden är beskuren
Sid. 2 Förlaga till tatuering utförd av Mathias Sjöblom, Nordiska museet

Tryck Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2012
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 551 1

Nordiska museets brudstol, här fotograferad i Julita kyrka. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Med plats för två

– om brudstolarnas inbyggda mening

Den enkla mjölkpallen, barockens förgyllda fåtölj eller någon av 1900-talets formfulländade designkonster. Alla möbler – gamla och nya, enkla och praktfulla, epokgörande eller vid sidan av tidens design – har något att berätta om det sammanhang i vilket de tillkommit och brukats. Många av dem har ett tilltal, bär på ett budskap, mer eller mindre medvetet formulerat av den som en gång ritat, beställt eller byggt möbelen. Som brudstolarna i de svenska landsortskyrkorna. Genom ett specifikt formspråk, och genom dekorens disponering berättar de särskilt tydligt om såväl den tänkta funktionen och placeringen som om den symboliska betydelsen.

JOHAN KNUTSSON är professor i möbelkultur vid Linköpings universitet, Carl Malmsten Furniture Studies, och Nordiska museet.

Vigseln – ett praktfullt skådespel

Vanligen förrättades vigseln efter högmässan men uppgifter från vissa socknar gör gällande att vigseln också kunde ske före. Andra uppgifter talar om hur endast vigseln skedde före och själva välsignelsen sparades till efter högmässan.

Broderad sittdyna av en typ som kan ha använts på en brudstol. Foto Nordiska museet.

Under hela ceremonin satt brudparet på den därför avsedda sittmöbeln, brudstolen. Aktens huvudrollsinnehavare skulle kunna beskådas av alla närvarande. Stämningen av både allvar, högtid och fest skulle manifesteras genom ceremonielets utanpåverk. »Att träda i brudstol«, som man ibland uttryckte det, innebar att bokstavligt och bildligt befinna sig i centrum för uppmärksamheten, upphöjd i korets avskildhet, ett par trappsteg över menigheten. Och att dessutom under hela ceremonin sitta i en för ändamålet avsedd stol – det var ett bildspråk med gamla traditioner. Kung och drottning för en dag. Aktörer i ett skådespel tillägnat livets kanske största händelse.

För att förstå det intryck en brudstol en gång gjorde måste man

föreställa sig den i dess ursprungliga sammanhang i en kyrklig miljö med inredning från 1600- eller 1700-talet, vars formspråk ofta stod långt ifrån det sparsmakade ideal som präglade 1800-talets ombyggda eller nybyggda kyrka, dit den gamla kyrkans inventarier senare flyttats över.

Man måste också föreställa sig den med alla dess tillbehör, all dess glimrande grannlåt, dess sittdynor och prydnadstücken. Sittdynorna fördes på bröllopsdagens morgon till kyrkan av de så kallade klädåkarna. I kyrkans ägo ingick ofta de »brudstolskläden« som skymtar i t.ex. de uppländska kyrkornas inventarieförteckningar (Markim, Skånela och Yttergran). De kunde vara av lokal tillverkning eller förvärvade från annan ort genom gård-farihandel. I Mockfjärds kapell, Dalarna, upptogs 1749 »2ne st. randige westgiöta Täcken til Brudstolarnes Beklädning«.

I helhetsbilden ingick också pällen, även den ofta församlingens gemensamma egendom, som under vigselakten hölls över brudparet av brudtärnor och brudsvenner. Och förstås själva brudparet i dess fulla utstyrel av både lånad och egen grannlåt.

Lika vacker från alla håll

Under större delen av ceremonin, dvs. under högmässan och vigselakten, förutsattes brud och brudgum sitta vända mot altaret, för att därefter under ceremonins avslutande skede rikta sig mot församlingen. Det innebär att sittmöbeln antingen lätt måste gå att lyfta, flytta och vända under pågående ceremoni, alternativt förändras med ett enkelt handgrepp och ett fällbart ryggstöd. Åtskilliga exempel finns på brudstolar i form av vändbänkar, dvs. bänkar med vändbart ryggstöd. I Upplands och Dalarnas sockenkyrkor finns många sådana äldre möb-

ler ännu kvar (Gottröra och Enköpings-Näs, Uppland; St. Tuna och Amsberg, Dalarna). Stilistiskt är de ofta vagt daterbara till 1600-talet. I enstaka fall bär dessa vändbänkar drag av nyare stilar, som ett par brudstolar i rokokostil i Vätö kyrka, Uppland.

Särskilt vanliga var de på Öland, där en brudstol med vändbart ryggstöd kallades »särila«. Ett tidigt belägg för den benämningen är en inventering i Föra kyrka där man redan 1633 noterade en »ny«, eller »Nij serla till brudfolk«. Samma möbel kallades i 1713 års inventering för »Brudsärila«. I Gärdslösa kyrkas inventarium från 1712 upptogs »2ne Särilor« – som alltså finns kvar.

En brudstol måste vara lika vacker på baksidan som på framsidan, något som aldrig är fallet med andra sittmöbler. Hos en brudstol var baksidan rent av att betrakta som framsida. Det var den som församlingen under större delen av stunden i kyrkan hade för ögonen. En brudbänk i Hjärtum kyrka, Bohuslän, har ryggstycket utformat som en panel, dekorativt bemålad på baksidan, den sida som exponerades mot den församlade skaran i kyrkans långskepp.

Två av de fyra ännu bevarade brudstolarna i Ovanåkers kyrka, Hälsingland, som upptogs vid en inventering på 1820-talet är enbart dekorerade på baksidan. De övriga två har däremot skuren dekor enbart på ryggstödet framsida. Detta väcker tankar kring den ursprungliga avsikten. Kanske har dessa brudstolar fungerat parvis så att den med dekor på baksidan varit platsen för brudparet under huvuddelen av ceremonin medan det exemplar med dekor på framsidan stått tomt intill – i väntan på det tillfälle då det blivit dags för brudparet att flytta över dit, för att beskådas av församlingen ansikte mot ansikte.

Brudstol i Ovanåkers kyrka,
Hälsingland, med skuren
dekor enbart på baksidan.
Foto Eva Sundström.

Historik

»Brudstol« har genom tiderna varit den vanligaste benämningen. »Brudbänk« som begrepp förekom i enstaka fall (St. Tuna, Dalarna), liksom »Brudsäte« (Anga, Gotland), men är i stort sett en sentida benämning – kanske för att det känts mer logiskt att kalla en flersitsig möbel för bänk än stol. Etymologiskt har »stol« dock inget att göra med om möbeln varit avsedd för en eller flera personer. Ordet går att härleda till »stöd« eller »ställning« – som hos svarvstol, vävstol eller takstol.

Hur länge särskilt formgivna och avpassade sittmöbler för brudparet förekommit är okänt. Troligen är bruket mycket gammalt. Till de äldsta skriftliga beläggen kan vi räkna en notering från Solberga kyrka i Bohuslän. I en inventering 1598 upptogs där »2 svarffit brudestoll«, dvs. två svarvade brudstolar. Samma år inventerades Lycke kyrka, i grannsocknen. Där upptogs »1 brudestol«.

Från 1600-talets början tätnar det alltmer av uppgifter om kyrkornas »brudstolar«. Vi möter dem i inventeringsprotokoll och räkenskaper från socknar runt om i landet. I den mån som brudstolar från den tiden bevarats är de oftast relativt enkla i form-språket. Ibland har de fått en ansiktslyftning med ny färg under 1700-talet, en tid då flera av de mest praktfulla brudstolarna som bevarats till i dag tillkom.

På 1800-talet upphörde man successivt att använda sig av brudstolar vid vigslar. Från Gotland meddelades 1906 att brudstolar »på sista tiden kommit mer och mer ur bruk...«. Och i de kyrkliga arkivalierna blir det allt glesare mellan uppgifterna om dem. I Torsby, Bohuslän, noterades en brudstol som »oduglig« 1875. I bästa fall har de gamla och uttjänta möblerna sparats i något uthus eller på någon kyrkvind.

Bara i enstaka fall, som på Sollerön i norra Siljansbygden, nyinförskaffades två brudstolar strax före 1800-talets mitt. I en inventering 1848 kallades de »nya«. I ytterligare en kyrka i samma landskap, Bjursås, finns två brudstolar, daterade 1847. Men så är också Dalarna ett landskap där seder och bruk särskilt länge levt kvar.

Tillverkning

Predikstolen var utan jämförelse kyrkans främsta prestigeuppdrag. Det gick ofta till de utifrån kommande snickare, bildhuggare och målare som genom tidigare uppdrag gjort sig kända för ett gott arbete. Tillverkningen av bänkinredningar och orgelläktare lades däremot vanligen i händerna på någon lokal hantverkare. Det gällde även de lösa möblerna som pliktall, klockarpall – och brudstolar.

Kyrkliga räkenskaper, inventarieförteckningar och inskriptioner ger oss i lyckliga fall uppgifter om vem som gjort vad och när. De ovan nämnda brudstolarna i Gothems kyrka, Gotland, bär inskriften: »giorde och förärade ... af Johan S: och hans hustru Gertru Suderbys – 1734 – Målningen herpå bekostad – af kyrkan – 1734«. Johan Suderby var socknens klockare, och med Suderby avses förmodligen Suders några kilometer söder om kyrkan.

En skuren inskrift under sittbrädan på en brudstol i Norrala kyrka, Hälsingland, lyder: »anno 1769 den 7 feb p.i.s. fisk.« Bokstavskombinationen och tillnamnet Fisk syftar troligen på den snickare som utfört detta provinsiella men mycket välgjorda arbete med vändbart ryggstöd.

I Högby socken på Öland noterades i räkenskaperna en ut-

Brudstol i Norrala kyrka, Hälsing-
land, med vändbart ryggstöd.
Foto Eva Sundström.

betalning åt snickaren Anders i Skriketorp för leveransen av en brudstol 1706. Och 1763 fick Jon Olofsson i Ytterby, Egby socken i samma landskap, betalt för »nya Brud Särilan« till vilken Anders Frimodig svarvat »stolpar«.

Med plats för två

Brudstolar kan vara ensitsiga eller tvåsitsiga. Tre par bevarade, rikt dekorerade stolar i de gotländska kyrkorna Gothem, Ekeby och Hörsne, är exempel på det förra. Möjligen kan de högreståndsmöbler i barock som skänkts till ett stort antal landsortskyrkor eller förvärvats i par ha fungerat som brudstolar.

De flesta brudstolar var dock gjorda för två – ett konkret uttryck för äktenskapets tvåsamhet och kanske också en anspelning på konsten att dela samma stol, samma plats i livet. Många kyrkor försågs med två eller flera tvåsitsiga brudstolar. I de folkrika församlingarna såg man till att vara rustade för flera vigslar vid samma tillfälle. År 1717 tillverkades för St. Tuna i Dalarna inte mindre än »4 st lösa Brudstolar eller Bänckar«.

På sätt och vis kan brudstolarna sägas vara tidiga exempel på soffmöbler, långt innan soffor blev vanliga. När de inte är utförda som bockkonstruktioner med dekorativt kontursågade gavlar, eller s.k. vändbänkar i stolpkonstruktion eller med benen itappade underifrån, kan de ha formen av två kopplade stolar placerade intill varandra och sammanbyggda – ungefär som senbarockens tidiga soffor i högreståndsmiljö. Eller så ter de sig helt enkelt som på bredden uttänjda stolar i renässans eller rokokostil, med fyra ben och med sits bred nog att bära två.

Formspråket och bildspråket

Vissa brudstolar kan uppvisa ett formspråk helt i fas med tiden. Vid dateringsförsöken är det annars lätt att bli vilseledd eftersom brudstolar, i likhet med andra möbler avsedda för traditionsmättade ceremonier, ofta uppvisar ett formspråk med gamla anor. Förmodligen förknippade man det medeltida formspråket med något sakralt. Brudstolar som med stor sannolikhet tillkommit på 1600-talet eller 1700-talet kan ha en medeltida karaktär i dekoren med svarvade balusterdockor i ryggen. Att förklara detta med hänvisning till någon sorts allmän »stiltretardering« känns inte övertygande, eftersom andra delar av kyrkans inredning kan uppvisa t.ex. blomstermåleri i rokokostil helt i takt med tidens ledande mode. Snarare kan det ha handlat om en konvention, en uppfattning om hur en möbel för en högtidlig ritual borde se ut.

Brudstolar har alltså några saker gemensamt. De är gjorda för två. De är flytt- eller förändringsbara. De är dekorerade även – eller framför allt – på baksidan. Och deras formspråk är oftast ålderdomligt med tydlig lokalfärg och ibland anspelande på gamla traditioner.

Ändå är det den stora variationsrikedomen som mest imponerar. Som produkter av ett lokalt hantverk är de ofta uttryck för en folkkonst som kan berätta om ortens traditioner i snickeri, bildhuggeri och måleri. Ett praktfullt exempel är Nordiska museets brudstol från Arbrå i Hälsingland.

Nordiska museets brudstol

Nordiska museets brudstol är inte utformad som två kopplade stolar, heller inte som en stol uttänjd på bredden eller som en tvåsitsig variant av någon soffmodell på modet, utan formgiven som en möbel på dess egna villkor. Kort sagt en brudstol och inget annat.

Den skänktes till museet tidigt, redan 1879, av pastor C.O. Måhlén, Arbrå. I Arbrå kyrka upptogs vid inventeringen 1829 »3 st Målade Brudstolar däraf 2ne tillika äro klädde». Den av de tre stolarna som inte beskrevs som klädd skulle kunna vara identisk med Nordiska museets. Men beskrivningen är alltför summarisk för att kunna användas som bevis för att det är just museets stol som avses.

Möbeln står stadigt och bredbent, utförd som en bockkonstruktion med två gavlar förenade genom sitt-, fot- och ryggbräda. Gavlarna är dekorativt kontursågade där den hyvlade profilen hos ryggbrädans respektive framsargens ändträ inordnar sig följsamt i linjespelet.

Snickeriet är annars påfallande grovt utfört – åtminstone i jämförelse med andra liknande brudstolar – som de i Ovanåker. De utsågade konturerna är av en mycket enkel form. De 45-gradiga geringssnitten i mötet mellan framsargen och de vertikala ramstyckena är långt ifrån perfekta. Hela möbeln är sammanfogad med hjälp av spik – inte trädymlingar – och med smidesbeslag. De gradlister som på insidan håller samman gavelstyckena – som vart och ett består av två sammanfogade bräder – är lagda på olika nivåer. Det hela verkar valhänt famlande och improviserat.

Materialet är furu, delvis kvistigt, även på framsidan. Ändträet har på vissa ställen spjälkats upp, troligen redan i samband med

Nordiska museets brudstol är konstruerad som en bock av två gavlar sammanhållna av rygg, sittbräda och fotbräda. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

tillverkningen – något man uppenbarligen accepterat eftersom dessa brottytor har målats vid samma tillfälle som resten, utan försök till utbyte eller lappning av de partier som skadats.

Mot detta förhållandevis grova utförande hos snickeriarbetet kontrasterar ett måleri av en imponerande hög kvalitet och omsorgsfullt utförande. Rokokon präglar både den asymmetriska kompositionen och de enskilda detaljerna. Mot en grön botten avtecknar sig bladslingor, rocailleornament och girlanger i blyvitt, blymönjerött och brunt. Kompositionen som helhet följer konturerna hos gavelstyckena på ett mycket genomtänkt och väl avvägt sätt.

Det hela är uppenbarligen utfört av någon med mångårig erfarenhet och tillgång till aktuella förlagor. Alla de bevarade vackert bemålade friargåvorna från samma område, som bandvävgrindar och skäkteträn, med rokokomönster återgivna med spetsig pensel och säker hand, vittnar om en långt utvecklad målarkompetens bland landsbygdens hantverkare i ett av våra mest utpräglade folkkonstlandskap.

Måleriet på framsidan av ryggstycket är mer ängsligt och orutinerat. Det är svårt att föreställa sig att det är utfört av samma hand. Ändå finns inget som tyder på att det skulle vara sekundärt tillkommet vid annat tillfälle. Möjligen kan det helt enkelt förhålla sig så att målaren var mer ovan vid dessa motiv, moln, händer, textband och ett hjärta med eldslåga, än det rent ornamentala måleriet där han visat prov på en avancerad flyhänthet och vana.

Texten är delvis på tyska, delvis på latin och svenska: »Vass Gott bindet, vird gebunden Und dadurch dass glück gefunden«, »Fido Jungunar amore« och »Lycka och ro i sitt bo, som bindas tillsammans«. Motivet, ett brinnande hjärta hållet av två händer, och texterna är desamma som på en brudbänk i Undersåkers

Brudstolens baksida.
Kompositionen har skick-
ligt anpassats till ytan.

Brudstolens gavel. I det målade
mönstret ingår rocailler och blad-
verk i rokoko, allt utfört stilsäkert
och med van hand. Foto Peter
Segemark, Nordiska museet.

kyrka i Jämtland inte alltför långt därifrån och en mer ingående jämförelse skulle kanske kunna visa på ett samband.

Möbeln saknar målad och skuren datering men ett rokokomåleri av detta slag i landsbygdsmiljö brukar man kunna tidsbestämma till 1770- eller 1780-talen.

Hälsingland var ett område där det borgerliga modet i ovanligt hög grad har påverkat landsbygdens folkkonst och där det relativt höga välståndet bland bönderna gynnade det lokala hantverket. Tillräckligt många beställare fanns för att trygga utvecklingen av bl.a. ett professionellt målerihantverk. Landskapet är ett område där folkkonsten utvecklats under påverkan från högre ståndskulturen men utan att tappa sin egen folkliga karaktär. Brudstolen från Arbrå är ett talande exempel på detta.

Undersidan av brudstolens ena gavel. Fotbrädans anslutning till den gavel som inte syns på bilden har snickaren löst på annat sätt. Det hela ger ett improviserat, rent av hafsigt, intryck, som står i stark kontrast till det omsorgsfullt komponerade och genomförda måleriet. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Kärlekssymbolen, det brinnande hjärtat, på ryggens framsida. Måleriet är förvånansvärt osäkert och av ett helt annat slag än det kvalificerade måleriet på möbelns baksida och gavlar. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Brudstolar – folkkonst och kärleksminnen

Främsta anledningen till att brudstolen en gång skänktes till Nordiska museet var antagligen dess funktion som just brudstol, som föremål inom kategorin folkminnen, tro och sed. Dess egenskap av folkkonst och folklig möbelkultur var nog av sekundär betydelse.

I vår tid, när sambandet mellan en möbels form och dess symboliska mening är mer aktuellt än någonsin, känns det angeläget att presentera den som både och. Ting som talar inspirerar. Och kunskaper om hur saker använts och vilka konnotationsvärden som kan förknippas med dem ger ett mervärde åt formen. Oavsett om möbeln tillkommit i dag eller för tvåhundra år sedan.

De flesta brudstolar har försvunnit och de som finns kvar används knappast längre för sitt tänkta ändamål. En närmare undersökning och inventering av bevarade exemplar, arkivaliska uppgifter i kyrkornas inventeringsprotokoll och räkenskaper i landsarkiven, väntar ännu på att göras. Även en jämförelse med motsvarigheter i andra kulturer, religioner och trossamfund känns relevant i vår mångkulturella tid, då vi alltmer blir observanta på vad som *förenar* olika kulturer snarare än vad som *skiljer* dem åt.

Att med hjälp av intervjuer och hembygdsföreningarnas samlade arkivmaterial kartlägga kunskaper om brudstolar, hur de använts och vad de betytt vore en insats som säkert skulle kunna inspirera den möbelformgivning som i dag tar sin utgångspunkt i det konceptuella och idébaserade. Insikt i tankarna bakom en möbel från förr ökar respekten för den i dag. Och däri ligger också ett frö till utvecklingen av nyskapande design, möbler med mening och symbolladdade budskap.